

УПЛЫЎ РУСКАЙ КУЛЬТУРЫ НА ІНТЭРТЭКСТ МАСТАЦКІХ ТВОРАЎ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Г.А. Арцямёнак, І.М. Турава
г. Віцебск, ВДУ імя П.М. Маішэрава, winger@vitebsk.by

Цель статьи – выявіць разнавіднасці тэкставых і художественных ремінісценцый і цытат з рускіх істочнікаў, устаноўць іх функцыі ў произведениях В. Караткевіча.

Ключевые слова: интертекстуальность, интертекст, аллюзии, реминисценции, цитаты.

У мове мастацкай літаратуры надзвычай пашырана з’ява інтэртэкстуальнасці. Гэта паняцце было ўведзена ў навуковы ўжытак французскай даследчыцай Ю. Крысцевай (1967) падчас аналізу дыялагічнай тэорыі М. Бахціна, створанай на працягу 1929 – 1963 гадоў. Інтэртэкстуальнасць актыўна даследуецца пачынаючы з 60-х гг. ХХ ст. і разумеецца як сукупнасць спасылак на папярэднія тэксты, г. зн. уключэнне ў твор або цэлых тэкстаў, або нейкіх іх фрагментаў у выглядзе аллюзій, рэмінісцэнцый, цытат, прэцэдэнтных імёнаў. Асноўным крытэрыем вызначэння інтэртэкстуальнасці з’яўляецца тое, што гэтыя “спасылкі” павінны быць вядомы шырокаму колу прадстаўнікоў грамадска-культурнай супольнасці.

Мастацкае выкарыстанне рэмінісцэнцый і цытат амаль ніколі не бывае выпадковым. Яны з’яўляюцца вельмі дзейным і эфектыўным сродкам узбагачэння сэнсу твора. Вядомы мовазнавец А.Я. Супрун прапанаваў наступную дэфініцыю: “Тэкставыя рэмінісцэнцыі (ТР) – гэта ўсвядомленыя vs. неўсвядомленыя, дакладныя vs. пераўтвораныя цытаты ці іншага роду адсылкі да больш ці менш вядомых, раней створаных тэкстаў у складзе больш позняга тэксту. ТР могуць уяўляць сабой цытаты (ад цэлых фрагментаў да асобных словазлучэнняў), “крылатыя словы”, асобныя, пэўным чынам афарбаваныя словы, уключаючы індывідуальныя неалагізмы, імёны персанажаў, назвы твораў, імёны іх аўтараў, асаблівыя канатацыі слоў і выказаў, прамыя або ўскосныя напамінкі пра сітуацыі” [2, с. 17]. Грунтуючыся на гэтым класічным азначэнні, паспрабуем пэўным чынам пашырыць разуменне рэмінісцэнцый як асноўнай разнавіднасці інтэртэкстэм у паэзіі і мастацкай прозе У. Караткевіча.

Выдатны беларускі пісьменнік Уладзімір Караткевіч у сваіх творах часта звяртаўся да сусветна вядомых твораў літаратуры, музыкі, дойлідства, жывапісу, антычных і біблейскіх сюжэтаў. Мастак слова выдатна ведаў багатую і блізкую беларусам рускую культуру, творча перапрацоўваў яе духоўныя здабыткі, ахвотна выкарыстоўваў разнастайныя адсылкі да вядомых культурных рэалій. Літаратура братняга народа была для Караткевіча і школай высокага прафесіяналізму, і крыніцай натхнення, і скарбніцай пісьменніцкай практыкі. Вылучаюцца наступныя групы цытат і рэмінісцэнцый рускага паходжання ў яго творчасці.

1. Літаратурныя рэмінісцэнцыі ў форме адсылак да назваў вядомых твораў, іх аўтараў і герояў. Многія вершаваныя радкі Караткевіча насычаны спасылкамі на тэксты, творцаў і персанажаў рускай літаратуры: *Лермантай тут. І таго не кахалі, / Хто ж тады варты гэтага больш?... І не рука, што “Міцыры” стварыла, / А пяцярня, што рубіны ўзяла, / Песціла рукі адзінай і мілай, / Доўгія косы яе распляла...* (“Фантазія”) [1, т. 2, с. 38]; *Кот пярэсты, спадчына Казакова / (Значна горшая за яго апавяданні)* (“Таруская віла”) [1, т. 2, с. 46]; *Сумесь Бураціна з Аэлітай, / Зорка незгасальная ў акне...* [1, т. 2, с. 76]. Аэліта – гераіня аднайменнага фантастычнага рамана А.М.Талстога. У перакладзе з выдуманай марсіянскай мовы яе імя абазначае

“бачнае ў апошні раз святло зоркі”, у тэксце выступае сімвалам вечнага кахання. Рэмінісцэнцыі ў кантэксце выконваюць ацэначную функцыю.

Шэраг твораў пісьменніка ранняга перыяду напісаны на рускай мове і пад уплывам рускай класічнай літаратуры, у іх адпаведныя рэмінісцэнцыі выглядаюць асабліва арганічна: *Кажется, за один ее поцелуй я не сменял бы только родины. Не помню, у кого, кажется, у Полонского я читал...* (“Рябина”) [1, т. 3, с. 5]. *Мне было около шестнадцати лет. Возраст Митрофанушки и Гринева. А на ребенка в шестнадцать лет никогда не обращают внимания, хотя натура такого ребенка гораздо более сложна натуры взрослого человека* (“Рябина”) [1, т. 3, с. 6]. Мітрафан – галоўны герой камедыі “Недаростак” (“Недоросль”) Дзяніса Фанвізіна, Грынёў – персанаж рамана “Капітанская дачка” Аляксандра Пушкіна. Гэтыя вобразы аб’ядноўвае тое, што абодва яны падлеткі, у абодвух былі дрэнныя настаўнікі, якія, па-сутнасці, не звярталі ніякай увагі на сваіх вучняў. Такім жа адзінокім адчувае сябе і герой навелы “Рябина”. Не патрабуе спецыяльнага тлумачэння для шырокага кола чытачоў наступная рэмінісцэнцыя: *Доўгі не мог абараняцца. Па-першае, ён не быў архітэктарам і яго спаймалі на чужой дзялянцы, па-другое, ён быў чалавек мяккі і нерашучы, з тыповымі абломаўскімі рысамі ў характары* (“Госць прыходзіць на золкім святанні”) [1, т. 3, с. 165].

Некаторыя кантэксты дэманструюць шырокую літаратурную эрудыцыю аўтара і для адэкватнага ўспрымання вымагаюць ад чытача не меншай дасведчанасці ў галіне рускага “прыгожага пісьменства”. *Яна ў мяне хоць і любіла Шчадрына, але ціхая была, як мышка* (“Аліва і меч”) [1, т. 3, с. 230]. *Аднойчы пад гэтым самым акном спыніцца вечарам Паэт. У яго будуць доўгія залацістыя валасы, блакітныя, як мора, вочы... Ён будзе станісты і ў дзесяць разоў прыгажэйшы за Блока* (“Маленькая балерына”) [1, т. 3, с. 333]. *Пабываў у наваколлі Разані... гаворыў з людзьмі на паромах, са старымі вартаўнікамі сенажацяў, з бабамі, якія гаманілі на смявучай мове Ясеніна... Наведаў ён у Салотчы і дом гравёра Пажаласціна, які Паўстоўскі апісаў у “Тэлеграме” і “Мяшчорскай старане”. ...У доме жыў пісьменнік Фраерман, аўтар “Дзікага сабакі Дзінга”* (“Барвяны шчыт”) [1, т. 3, с. 369–370]. *Гаворыць так праўдзіва, што хоць ты яго на неба жыўцом бяры, а ўчынкі – дрэнны і гнілы, і не камсамольцам ад яго пахне, а Тарцюфам под камсамольскай лічынаю. Мімікрыя! “Вова прыстасаваўся”. Словы якія, а сам, як крылоўскі манах, у хаце яйкі на свечцы пячэ...* (“У снягах драмае вясна”) [1, т. 4, с. 226]. У байцы І. Крылова “Дарэмшчына” (“Напрасліна”) персанаж Брамін у посны дзень употай пячэ яйка на агеньчыку свечкі. – *Што ты, такі прыгожы звер! Не! А будынкі такія, што дух сціскае, высокія, блакітныя: шкло, мрамур, золата. Бактэрыі ніякіх. І, вядома, ніякіх пабеданосікавых* (“У снягах драмае вясна”) [1, т. 4, с. 227]. Тут аўтар згадвае вобраз карыкатурнага чыноўніка, персанажа сатырычнай камедыі Маякоўскага “Лазня” (“Баня”). *Але ж і не любілі Холадава! Уся прыязнь да Маркевіча ператварылася ў адносінах да Холадава ў дыяметральную процілежнасць. Яму не маглі дараваць бяздарнасці і з жорсткасцю, уласцівай у такіх выпадках маладосці, называлі “адукаваным мясам”, “Балалайкіным нашага часу”...* (“У снягах драмае вясна”) [1, т. 4, с. 253]. Балалайкін – персанаж Салтыкова-Шчадрына, сімвал прадажнага гаваруна.

Караткевіч можа пэўным чынам трансфармаваць літаратурныя цытаты згодна з мастацкай задачай. Так, парадыйна-іранічна скарыстаны змененыя радкі верша Ясеніна “Устал я жить в родном краю...”: *Пойду в аспирантуру я, // Чтобы иметь излишек пищи, // И друг любимый на меня // Наточит нож за голенище* (“У снягах драмае вясна”) [1, т. 4, с. 238] (у арыгінале: *Пойду по белым кудрям дня // Искать убогое жилище. // И друг любимый на меня // Наточит нож за голенище*). Актуалізавана эстэтычная функцыя інтэртэкстэмы.

Часам назіраецца нават своеасаблівая літаратурная “гульня” цытатамі. *Не думайце, аднак, што мы ў той час толькі і рабілі, што крычалі: “Не магу маўчаць!” і пыталі мужыка: “Чаго бяжыш, мужычок?” і “Ты проснешся ль, исполненный сил?”* (“Дзікае паляванне караля Стаха”) [1, т. 4, с. 321] (назва памфлета Льва Талстога і радок з верша Някрасава “Развагі ля параднага пад’езда”). – *Ідзіце вы са сваім анархізмам ведаеце куды?.. Во ён у мяне дзе сядзіць... На Беларусь! В глушь! В Саратов!* (“Легенда аб бедным д’ябле і аб адвакатах Сатаны”) [1, т. 5, с. 85] (словы Фамусава да Соф’і з камедыі Грыбаедава “Гора ад розуму”). – *Кліча муза вандраванняў. Севярын Баўтрук выправіўся шукаць экспедыцыю Лівінгстона... “Из дальних странствий возвратясь, какой-то дворянин, а может быть, и князь...”* – Ясна, – сказаў Паўлаў. – *Севярын Бахрым мелі ласку закахацца. “Ты, што мора трымаеш і сушу нерухама тонкай рукой...”*...Голас у Севярына затрымцеў. *Васіль уважліва глянуў на сябра, уздыхнуў і пачаў здымаць “лінкольн”*. – *“Дровы ў вагоны грузім мы – на працоўным суботніку...”* (“Чазенія”) [1, т. 5, с. 227]. У адным кантэксте бачым цытату з байкі Крылова “Хлус” (“Лжец”), пераклад радкоў верша “Вступление” Блока і іранічную перафразіроўку часткі штрафы з паэмы Маякоўскага “Хорошо!”.

Сустракаюцца і рэмінісцэнцыі на агульнавядомыя, хрэстаматыйныя вобразы. *“Што гэта мне нагадвае? – падумаў я. – Ага, пушкінская Тацяна сярод пачвар у шалашы. Абклалі небараку, як лань падчас палявання”* [1, т. 4, с. 369]. – *Ведаю, – жартаўліва адказаў я. – Гэта тутэйшы “зубр”, помесь Наздрова і...* (“Дзікае паляванне караля Стаха”) [1, т. 4, с. 375]. *Затое высунулася на першы план наша “бедная Ліза”. Наша ранейшая папялушка.* (“Лісце каптанаў”) [1, т. 5, с. 363]. Ім уласцівы параўнальная і характаралагічная функцыі.

2. Музычныя рэмінісцэнцыі. Творчасці Караткевіча ўласціва своеасаблівая “міжкультурная” інтэртэкстуальнасць, калі літаратурныя творы пераклікаюцца з вядомымі творамі і творцамі музычнага ці іншых відаў мастацтва. ...*Адсцябаны Шаляпін басам шалёным // Лямантуе з-над матчынай жорсткай рукі* (“На паўстанках, засыпаных лісцем бярозавым...”) [1, т. 1, с. 96]. *Але затое так яскрава бачу: // Пакой, Чайкоўскі хмуры на сцяне...* (“Зімняя элегія”) [1, т. 1, с. 102]. *Что стоишь, качаясь, // Тонкая рябина, // Голову склонила // До самого тына?* (“Рябина”) [1, т. 3, с. 8]. *Беспорядно и бесчувственно бьются о стены холодные войны-звуки Скрябина и Рахманинова...* (“Руки”) [1, т. 3, с. 45]. *“Ты меня не любишь, не жалеешь”*(песня на словы аднайменнага верша Ясеніна) (“У снягах драмае вясна”) [1, т. 4, с. 237]. – *О музыка! Музыка душ і сфер!.. І ўявіце сабе, што на зямлі яшчэ няма Мусаргскага!* (“Легенда аб бедным д’ябле і аб адвакатах Сатаны”) [1, т. 5, с. 78].

3. Кінатэатральныя рэмінісцэнцыі сустракаем, напрыклад, у “Тарускай Віле”, “Легендзе аб бедным д’ябле і аб адвакатах Сатаны”, апавяданні “Лісты не спазняюцца ніколі”. *Ён даводзіць мяне Станіслаўскім і Хемінгуэем, // Выклікаючы ціхую ярасць у сэрцы маім...* [1, т. 2, с. 47]. – *Як па-твойму, “Браняносец Пацёмкін” новае слова ў кіно ці не?* [1, т. 5, с. 98]. – *А... якой вы думкі пра “Баладу аб салдаце” Чухрая? – падазрона пытае ён* [1, т. 5, с. 121]. *І, галоўнае, Верка, калі ён сказаў ёй, што скончыў курсы і працуе паштальёнам апошні месяц, згадзілася пайсці з ім пасля ў кіно, – глядзелі другую серыю “Вайны і міра”...* [1, т. 3, с. 281]. Рэмінісцэнцыі маніфестуюць пэўныя каштоўнасныя арыенціры пісьменніка.

4. Прэцэдэнтныя антрапонімы. Сюды адносяцца імёны рэальных гістарычных асоб, якія дазваляюць акрэсліць пэўны храналагічны адрэзак і выклікаюць адносна ўстойлівыя ўяўленні ў чытача. *Непадалёку ад стала вядомы ўсяму гораду маляр-жывапісец Піня Райхер, загрунтаваўшы напалову партрэт Кацярыны Другой, маляваў з нейкай паперкі Маркса* (“Аліва і меч”) [1, т. 3, с. 207]. – *Хрыстом-Богам,*

якога, вядома, няма, прашу вас, браткі. Паразмаўляйце асабіста з **Уладзімірам Ільічом**. Рабіце што хочаце, але каб зброя была (“Аліва і меч”) [1, т. 3, с. 210]. А для вас гульба яшчэ не скончана. І дзевяцецца яшчэ **Ваську Шуйскаму** перад камарынскімі хлопамі с... носам рэпу капаць (“Лісты не спазняюцца ніколі”) [1, т. 3, с. 284]. – *Ім, пэўна, вельмі страшна было тут жыць. Кажуць, у Івана Грознага некалькі жонак атруцілі* (“Маленькая балерына”) [1, т. 3, с. 339].

Творчасць Уладзіміра Караткевіча прасякнута тэкставымі, мастацкімі, культурнымі рэмінісцэнцыямі, якія выяўляюць адраджэнскі энцыклапедызм пісьменніка, высокі інтэлектуальны пачатак, імкненне далучыць беларускую літаратуру да найлепшых узораў чалавечага духу, культурных здабыткаў і мастацкага таленту рускага народа. Ступень інтэртэкстуальнасці паэзіі і прозы Уладзіміра Караткевіча вельмі высокая. Мастак слова выдатна ведаў багатую і блізкую беларусам рускую культуру, творча перапрацоўваў яе духоўныя здабыткі, ахвотна выкарыстоўваў разнастайныя адсылкі да вядомых культурных рэалій. Ужыванне ў мастацкіх творах рэмінісцэнцый, алюзій і цытат дазволіла аўтару паведаміць новую інфармацыю з апорай на папярэдні слоўны і тэкставы вопыт, выказаць ацэнку аб’екта, эфектыўна ўздзейнічаць на чытача. Прыкметна пераважаюць тэкставыя рэмінісцэнцыі як упамінанні імёнаў, герояў, твораў літаратуры і мастацтва. Дакладныя або трансфармаваныя цытаты сустракаюцца радзей, пераважна ў прозе. Рэмінісцэнцыі рускага паходжання падзяляюцца на 1) тэкставыя (літаратурныя), 2) мастацкія (музычныя, кінаатэатральныя), 3) анамастычныя (прэцэдэнтныя імёны). У кантэксце канкрэтнага твора яны выконваюць шэраг мастацкіх функцый: ацэначную, апелятыўную, характаралагічную, параўнальную, культуралагічную, эстэтычную.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Караткевіч, У.С. Збор твораў. У 25 т. Т. 1–5 / Уладзімір Караткевіч. – Мінск: Маст. літ., 2012–2013.
2. Супрун, А.Е. Текстовые реминисценции как языковое явление / А.Е. Супрун // Вопросы языкознания. – 1995. – № 6. – С. 17–29.

ВОЗДЕЙСТВИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЫ НА УСПЕШНОСТЬ ТРАНСФОРМАЦИЙ В УСЛОВИЯХ ПОСТРОЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА В БЕЛАРУСИ И РОССИИ

А.М. Бельский

г. Могилев, МГУ имени А.А. Кулешова, ksander_mogilev@mail.ru

Цель статьи – рассмотреть и проанализировать влияние социокультурной среды Беларуси и России на успешность трансформационных процессов в государствах, в условиях расширенного использования информационно-коммуникационных технологий и построения информационного общества.

Ключевые слова: социокультурная среда, трансформационные процессы, информатизация, информационно-коммуникационные технологии, национальная культура, идентичность.

Общество, на современном этапе развития, характеризуется расширенным использованием информационно-коммуникационных технологий, которые пронизывают все сферы жизнедеятельности социальных субъектов, трансформируя их. Информатизация является тем процессом, который предопределяет эффективность и устой-